

Slagerijen in de Barlheze in de eerste helft van de 20ste eeuw

DICK H. EIKELBOOM

In nummer 4-2008 van dit tijdschrift staat een artikel over de cafés die er in het verleden in de Barlheze waren.¹ Dit nieuwe artikel is een soort vervolg, maar nu over de slagerijen uit die tijd. Het is weer grotendeels gebaseerd op informatie uit de adressenboekjes van Zutphen² en advertenties in de *Zutphensche Courant*.

De slagers Dormits

Afbeelding 1 is de zeer bekende foto van een groep mensen voor de joodse slagerij van Jacob Dormits. Deze slagerij was vanaf circa 1902 tot 1943 gevestigd op Barlheze 99. De man rechts vooraan, met het witte jasje en de bakkebaarden, is Louis Jacob Dormits, de vader van Jacob Dormits. Het kind op arm bij de vrouw ernaast (mevr. Beltman) is Bela

Dormits, die op 24 mei 1903 was geboren. Bela was de oudste dochter van Jacob Dormits.

Jacob Dormits, met de bijnaam 'de Kop', pakte het bij tijd en wijle groots aan, zo blijkt uit de volgende advertentie uit 1919:³ *Halt! Geen duur vleesch meer. Vanaf zaterdagavond 7 uur zullen worden verkocht 10 extra zware kalveren. Alles 1ste kwaliteit voor*

Afb. 1 Een foto uit 1905 van een groep mensen voor de Vleeschhouwerij van J. Dormits op Barlheze 99. Het hek rechts is de ingang van de in 1927 gesloten vismarkt. Met uitzondering van de hogere huizen uiterst links, zijn al deze panden bij het bombardement in 1944 verwoest. (foto: collectie S. Schouten)

Afb. 2 Een foto die hoogstwaarschijnlijk in 1923 is gemaakt bij het 25-jarig regeringsjubileum van koningin Wilhelmina. Op deze foto (collectie S. Schouten) staan van links af: Bovenste rij: Liesbeth ?, Kees Wonnink jr., Zus Swarthoff, Jacob Dormits, Betje Koning, Mienke Buenk, Herman ('Bultje') ter Horst en Sara Hanouer; Middelste rij: Kees Wonnink sr., Bela Dormits, A. de Vries, Mina Weijel en Willie Braakman; Vooraan: Lilly ?, J. Trijber, Anne Wichman en Rijntje Dormits.

50 ct p. pond. Dat het vlees goedkoper was geworden, slaat ongetwijfeld op de hoge vleesprijzen tijdens de laatste jaren van de Eerste Wereldoorlog, toen vlees ook nog op de bon was. De wapenstilstand werd op 11 november 1918 gesloten. Curieus is natuurlijk het tijdstip waarop de verkoop begon: zaterdagavond om 7 uur! Van een verplichte winkelsluiting was in die tijd nog geen sprake, en veel winkels van joodse eigenaren waren op sabbat gesloten en op zondag open. De sabbat begon op vrijdagavond bij zonsondergang en duurde tot de zon op zaterdagavond was ondergegaan. Kennelijk stond Dormits aan het eind van de middag al startklaar te wachten tot de zon onderging, want om 7 uur moest hij al vlees, van het als eerste geslachte kalf, aan klanten kunnen leveren. Dat ging op zondag gewoon door.

Jacob Dormits was kennelijk een actieve buurtbewoner, want in 1922 werd hij lid van de buurtcommissie voor de viering van het 25-jarig regeringsjubileum van koningin Wilhelmina in 1923 (afb. 2).⁴ Op deze foto staan drie leden van het gezin van Jacob Dormits en ook Sara Hanouer, die in die tijd, samen met haar ouders, op nr. 99a woonde, dus praktisch bij Dormits in huis. De twee vrouwen van wie de naam niet volledig bekend is, kwamen uit Oostenrijk en woonden tijdelijk in Zutphen.

Jacob Dormits was niet de enige slager met deze achternaam in de Barlheze. Ook op de nummers 14 en 33 waren tijdelijk slagerijen met een Dormits als eigenaar. Gelet op achternaam kennelijk familie, maar hoe nauw waren ze verwant en waren ze ook concurrenten van elkaar?

In de tweede helft van de 19de eeuw had de runderslager Louis Jacob Dormits (1835-1908) een slagerij op nr. 95 in de Spitaalstraat. Hij was getrouwd met L. J. Weijel (1841-1923), roepnaam Bela.⁵ Beiden waren in Zutphen geboren. Het echtpaar kreeg tussen 1865 en 1887 negen kinderen, van wie vier zonen, die allemaal runderslager werden: Jacob (1865), Abraham (1869), Joseph (1874) en Herman (1887). Jacob vertrok op een gegeven moment naar Arnhem en trouwde daar op 20 april 1901 met Heintje Salomons. Met zijn vrouw kwam Jacob in 1901 terug naar Zutphen en begon de slagerij op Barlheze 99. Ze kregen vier kinderen: de al eerder genoemde Bela (1903), Rijntje (1904), Abraham (1908) en Mietje (1914). Zijn vader, Louis Jacob Dormits, overleed op 7 juni 1908. Een van zijn vier zonen, Abraham, was al twee jaar eerder overleden.

Kennelijk is de zaak in de Spitaalstraat toen opgeheven, want in 1910 had zijn weduwe, L.J. Dormits-Weyel, een slagerij in de Barlheze, op nummer 33 (afb. 3). Zij had deze zaak overgenomen van I. van Gelder, ook een joodse slager. Hoewel mevr. Dormits als enige hoofdbewoner staat geregistreerd, is het vrijwel zeker dat haar nog niet getrouwde zonen Joseph en Herman de slagerij dreven. Het pand beviel kennelijk niet, want in 1920 hadden de broers een runderslagerij op Barlheze nr. 14 (afb. 4) en woonde de moeder daar ook. Dit winkelhuis, met een ruime bovenwoning en al voorzien van gas en waterleiding, werd in 1917 te koop aangeboden⁶ en is kennelijk door de familie gekocht. Herman trouwde in 1920 met Sientje Cohen; het echtpaar kreeg twee kinderen: Louis Jacob (1921) en Izak (1925). Joseph is nooit getrouwd.

Afb. 3 Een foto bij de kruising van de Spiegelstraat en de Barlheze (De Witte Hoed), die rond 1900 is gemaakt. Van links af: nr. 31, bakkerswinkel (Ter Schegget → Kuiper → v.d. Brink → De Weerd); nr. 33, eerst slagerij (Van Gelder → Dormits) en vanaf circa 1920 de groentewinkel van Duistermaat; de ingang naar de Verlengde Spiegelstraat met de nrs. 35-49; nr. 51, een kruidenierswinkel (Bakker → Kamphuis). (foto: collectie Stedelijk Museum Zutphen)

Afb. 4 De Vleeschhal van de Gebr. Dormits op Barlheze 14, bij de kruising met de Heukestraat.
(foto: collectie Stedelijk Museum Zutphen)

Op 27 mei 1919 stond de volgende advertentie in de krant:⁷ *Waarschuwing. De ondergeteekenden waarschuwen de landbouwers geen vee te verkopen aan Josef Dormits. Gebroeders Bosch Leesten.* Kennelijk lieten de leveranciers zich hierdoor niet afschrikken, want aan het einde van dit jaar konden de Gebr. Dormits het volgende in een advertentie aanbieden:⁸ *Groote afslag van vet rundvleesch. Zaterdagavond om vijf uur zullen in de Zutphensche Vleeschhal worden uitgepond vier zware koeien die verkocht zullen worden voor 90 cent 't pond zonder been.* In december gaat de zoon vroeg onder, waardoor de sabbat ook eerder afgelopen was en de winkel al om 5 uur open kon.

Overigens is de slagzin *Laat bloemen uw tolk zijn, maar Joseph Dormits uw slager* van deze Dormits en dus niet van Jacob op nr. 99. De slagerij bleef bijna twintig jaar gevestigd in dit pand. De moeder overleed in 1923. In 1937 werd de zaak gesloten en begonnen de gebroeders een slagerij op Nieuwstad 42.

Al die Dormitsen in de Barlheze waren dus leden van hetzelfde gezin. Rijntje, de tweede dochter van Jacob, werd in 1931 dienstbode op nr. 14, dus in het huis van de twee ooms. Toen dezen verhuisden naar Nieuwstad 42 ging ze mee. Kennelijk werd de familieband niet verstoord door de onderlinge concurrentie.

Het pand Barlheze 14 werd na de oorlog niet meer opgebouwd; er is nu een kleine ommuurde tuin bij de kruising van de Heukestraat met de Barlheze. Vanaf de Barlheze zie je een steen in de zijgevel van het pakhuis op het nummer Heukestraat 53. Hierop staat een varken met de tekst: *Het achterhoeks Steiloor of Stagoor varken*. Er is uiteraard geen enkel verband tussen deze steen en de hier voor de oorlog aanwezige joodse slagerij. De tekst slaat op een vleesrokerij die in het pand Heukestraat 53 gevestigd is geweest.

De slagerij in het Wapen van Danswick

Voor de geschiedenis van het pand Barlheze 27 wordt verwezen naar een publicatie van enkele jaren geleden.⁹ Voor dit artikel is het van belang dat de buurman van nr. 25, de barbier F.J. van Bruggen, het pand in 1880 kocht. In 1893 werd de benedenverdieping verbouwd tot slagerij.¹⁰ Achter de winkel kwamen de slachtplaats, een stal en een rokerij. Daarachter waren de woonvertrekken. Tussen de nummers 25 en 27 was een gang, onder andere naar de slachtplaats, waardoor het te slachten vee niet via de winkel naar de slachtplaats geleid hoefde te worden, wat bij enkele andere slaggers in de Barlheze wel het geval was. Derk Antonie, de in 1870 geboren zoon van F.J. van Bruggen, wilde kennelijk geen kapper worden en begon hier een spekslagerij. Deze beroepsaanduiding impliceert dat hij alleen varkens slachtte, waardoor hij in feite geen directe concurrent was van de joodse slagerijen in de Barlheze. Dat veranderde toen hij in 1926 zijn assortiment uitbreidde met kalfs- en rundvlees.

Kennelijk werd de slachtplaats op nr. 27 al snel te klein, want in 1900 kreeg hij een hinderwetvergunning voor een slachtplaats in het pand Barlheze 24¹¹ en in 1918 een hinderwetvergunning 'tot oprichting van een slachtplaats voor vee in het perceel Barlheze no 45 en 47'¹². Overigens werd, na de

opening van het centrale slachthuis op de Mars in 1930, het slachten bij slagerijen in de stad door de gemeente verboden. In dit slachthuis was een aparte ruimte voor de joodse, rituele slachter (de sjochet). De slagerij heeft tot 1945 een Van Bruggen als eigenaar gehad, waarna M. Aalberts en G.J.C. te Roller samen de zaak hebben voortgezet. Vanaf 1955 tot de opheffing in 1975 was de familie Te Roller eigenaar van de slagerij.

Over de slagerij zijn verder niet veel bijzonderheden te melden; over de etalage rond 1900 echter des te meer (afb. 5). Op afb. 6 is het linker gedeelte van de etalage uitvergroet weergegeven, waardoor het duidelijker zichtbaar wordt dat D.A. van Bruggen zijn etalage niet alleen gebruikte voor het laten zien van zijn producten, maar ook voor een politiek statement. Achter het woord *VLEESCHWAREN* lijkt het woord *hulde* te staan, waardoor het statement luidt: *Hulde aan de Boeren van Transvaal en Oranje Vrijstaat*. Op het wapenschild van Transvaal staat onderaan: *Eendracht maakt macht*. Bij Oranje Vrijstaat luidt de tekst: *Vrijheid, geduld en moed* en staat helemaal onderaan het woord *immigratie*.

Deze uiting van sympathie slaat op de Tweede Boerenoorlog in Zuid-Afrika. Om aan de toenemende invloed van de Engelsen in de Kaapprovincie te ontsnappen en omdat ze het niet eens waren met de afschaffing van de slavernij in 1834, waren in de 19de eeuw grote groepen kolonisten, die hier vaak al generaties woonden – onder hen ook veel bewoners met Nederlandse voorouders – naar het noorden getrokken, waar ze de onafhankelijke republieken Transvaal en Oranje Vrijstaat hadden gesticht. De bewoners noemden zich de Boeren. Tijdens de Eerste Boerenoorlog (1880-1881) had Engeland een vergeefse poging gedaan om deze republieken bij hun gebied in te lijven.¹³

Afb. 5 De etalage van spekslager D.A. van Bruggen (Barlheze 25) rond 1900. (foto: J.M. te Roller)

Afb. 6 Steun voor de Boeren in Zuid-Afrika! N.B.: Bij het vergroten wordt helaas zichtbaar dat het beeld vertekend is door de winkelruit tussen de fotograaf en de etalage.

In 1885 werden bij Witwatersrand in Transvaal enorme goudvoorraden ontdekt. Dit leidde tot een grote toestroom (immigratie)

van mensen. Dat zinde de Boeren niet en de nieuwkomers kregen dan ook geen stemrecht. Hoewel de rijke bodemschatten in de beide republieken natuurlijk de werkelijke reden vormden, werd vooral dit ontbreken van stemrecht door de Engelsen gebruikt om een tweede oorlog met de boeren te forceren. Deze heeft van 1899 tot 1902 geduurd. De Boeren konden op grote morele steun vanuit Nederland rekenen, en er hebben circa tweeduizend Nederlandse vrijwilligers aan de kant van de Boeren meegevochten. Het lijkt erg waarschijnlijk dat het woord *immigratie* onder aan het wapenschild van de Oranje Vrijstaat slaat op de rol van de immigratie bij het ontstaan van dit conflict. Er zal ergens ook nog wel het woord *stop* staan, maar dat valt op deze foto niet te ontdekken. Als extra sympathiebetuiging voor de Boeren ligt er op de zijden spek achter de winkel deur een namaakvarken (niet duidelijk zichtbaar)

met de naam *Chamberlain*. Dat was de toenmalige Engelse minister van koloniën.

Andere slagerijen in de Barlheze

In 1890 vestigde de rundveeslager Joseph Weijel zich met zijn gezin op nr. 44, vlak bij de kruising met de Kreyneckstraat. Hij was getrouwd met Carolina Zilversmit; het echtpaar kreeg zeven kinderen. De oudste was Jacob, een veehandelaar, die na zijn huwelijk in het huis ernaast (nr. 42a) ging wonen. Mina was de oudste dochter. Zij was lid van het feestcomité in 1923 (afb. 3). Joseph overleed in 1919, zijn vrouw in 1924. Een half jaar na het overlijden van haar moeder vertrok Mina naar Dinxperlo. De slagerij werd voortgezet door de vrijgezelle zoon Levi, mogelijk samen met zijn broer Jacob. Levi bleef op nr. 44 wonen, samen met zijn eveneens niet getrouwde zussen Elske, Kaatje en Johanna.

Rond 1900 was aan de Spiegelstraat 23 de joodse slagerij van I. van Gelder. Zijn zoon Carel (1883) werd op 8 oktober 1904 uit de

gemeentelijk administratie van Zutphen uitgeschreven wegens vertrek naar Brooklyn (VS). Deze emigratie was kennelijk geen succes, want in 1911 woonde hij weer in Zutphen, eerst nog bij zijn ouders, maar later op nr. 22 in de Barlheze. Zijn beroep: veekoopman. Hij was ook lid van de Landstorm, een uit vrijwilligers bestaand onderdeel van de landmacht, bedoeld als oorlogsreserve.

In 1918 verplaatste D.A. van Bruggen zijn slachtplaats voor vee van Barlheze 24 naar Barlheze 45/47. Carel van Gelder zag kennelijk brood in die leegstaande slachtplaats naast zijn huis, want op 28 augustus 1919 stond de volgende advertentie in de krant:¹⁴ *Vleeschhouwerij. Vrijdagmorgen 8 uur opening mijner naar de eischen des tijds ingerichte vleeschhouwerij, prima waar, scherp concurrerende prijs. Beleefd aanbevelend, C. Van Gelder, Barlheze 20. Bestellingen zonder prijsverhoging binnen en buiten de stad.* Het huisnummer is in deze advertentie

Afb. 7 De familie Weijel en enkele buurtbewoners op een groepsfoto uit 1898 voor de slagerij van Joseph Weijel op Barheze 44. Bij het maken van de foto was de vader 58, de moeder 51, Jacob 28, Mina 23, Elske 21, Kaatje 19, Levi 17, Joseph jr. 11 en Johanna 9, maar wie is wie? (foto: Stedelijk Museum Zutphen)

foutief vermeld; in volgende advertentie is steeds sprake van nr. 22. Een maand later had hij ook een naam verzonnen, want dan is sprake van slagerij *Gelria* in een advertentie waarin een slagersknecht wordt gevraagd. Op 7 november 1919 stond er weer een advertentie in de krant waarin hij, naast rundvlees, ook varkensvlees en prima leverworst te koop aanbiedt, voor een joodse slager vreemde producten.

De auteur van dit artikel heeft niet kunnen achterhalen hoe lang deze slagerij heeft bestaan. In de periode 1920-1922 adverteerde hij niet in de *Zutphensche Courant*. In 1927 bestond de zaak kennelijk nog, want toen was hij een van de woordvoerders die namens de veertig (!) slagers in Zutphen onderhandelden met de gemeente over het te vestigen slachthuis op de Mars.¹⁵ In de adresboekjes is als zijn beroep steeds veekoopman vermeld. In het boek over de geschiedenis van de joodse gemeente in Zutphen¹⁶ wordt vermeld dat er in 1940 acht joodse slagerijen in Zutphen waren. Van deze acht wordt er één niet met name genoemd, omdat deze niet onder rabbinaal toezicht stond. Dat zou slagerij *Gelria* geweest kunnen zijn, waar immers varkensvlees werd verkocht. Na de oorlog had de stoffenkoopman B. de Beer een zaak in dit pand.

Het einde

Hoewel er al eerder joden waren weggevoerd, werd het grootste gedeelte van deze Zutphense bevolkingsgroep in januari 1943 en in april 1943 naar kampen afgevoerd.¹⁶ Uitgezonderd de namen van de joodse vrouwen die wegens hun huwelijk naar elders waren vertrokken, staan bijna alle namen die in dit artikel genoemd worden, op de lange lijst van vermoorde joden die in referentie 16 is opgenomen. Zo is een karakteristieke bevolkingsgroep grotendeels uit Zutphen verdwenen. Na de oorlog was er in de Barlheze dus nog maar één slagerij over.

Woord van dank

Sijmen Schouten, voor de namen van de personen op afbeelding 2, en *Theo Hebing* voor de advertenties en mededelingen uit de *Zutphensche Courant*.

Bronnen

- 1 Dick H. Eikelboom, 'Cafés in de Barlheze in de eerste helft van de 20ste eeuw' in: *Zutphen – Tijdschrift over de historie van Zutphen en omgeving*, 2008, nr. 4, p. 87-89.
- 2 Adresboekjes van de gemeente Zutphen: 1900, 1910, 1920, 1930, 1940 en 1951.
- 3 Advertentie in de *Zutphensche Courant* van 21 maart 1919.
- 4 Bericht in de *Zutphensche Courant* van 5 september 1922.
- 5 Bevolkingsregister van de gemeente Zutphen; Gezinskaarten. Regionaal Archief Zutphen.
- 6 Advertentie in de *Zutphensche Courant* van 9 maart 1917.
- 7 Advertentie in de *Zutphensche Courant* van 27 mei 1919.
- 8 Advertentie in de *Zutphensche Courant* van 5 december 1919.
- 9 Jan Frings, 'Kopen en verkopen. Het wapen van Danswick en zijn zakelijke historie' in: *Zutphen – Tijdschrift voor de historie van Zutphen en omgeving*, 2002, nr. 3, p. 58-64.
- 10 Verbouwingstekening van de slagerij Van Bruggen, Barlheze 27. Jaar: 1893. Regionaal Archief Zutphen, nr. 2307/10/07.
- 11 Hinderwetvergunning. Jaarboek van de gemeente Zutphen over het jaar 1900.
- 12 Hinderwetvergunning. Jaarboek van de gemeente Zutphen over het jaar 1918.
- 13 De Boerenoorlogen. Wikipedia.
- 14 Advertenties in de *Zutphensche Courant* van 28 augustus, 1 oktober en 7 november 1919.
- 15 Verslag van een vergadering over het in Zutphen te bouwen abattoir op de Mars. *Zutphensche Courant* van 14 oktober 1927.
- 16 S. Laansma. De joodse gemeente te Zutphen. De Walburg Pers, 1977.